

Arcok, sorsok, küldetések

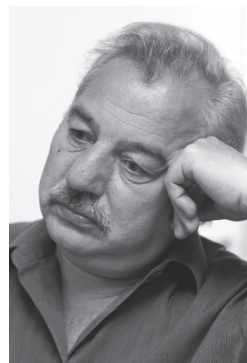
Tóth László könyvéről

Szerettem volna írni egy könyvet, amely nem szól másról, csak rólam. Igaz, valamilyen mértékben és módon mindegyik könyvem rólam szól, mégis... Szerettem volna írni egy könyvet, amely nem rólam szól. Igaz, eddig egyik könyvem sem csak rólam szól, mégis...

E négy mondattal indítja Tóth László a *Határsértők* című könyvét, mintegy eligazítva s „pályára állítva” az olvasót, miszerint *kettős-könyve* egy olyan rendhagyó szellemi önarckép, amely mások portréjának felrajzolásával egyben önmagát is értelmezi. Így lesz a kötet tizenhét arcképe – részben – tizenhét önarckép, olyan 20. századi tabló, melyen egyéni és közösségi, helyi és egyetemes, hagyomány és modernitás, nemzeti és nemzetén túli, mi több, élet és halál egymást erősíti és gazdagítja, egymást táplálja és élteni. A portrékból, a szöveg- és életmű-értelmezésekből, az anekdotákból és adomákból összeálló kaleidoszkópnak végső soron egyetlen célja van: önmagunk mélyebb megismerése. A 20. század politika-, társadalom- és irodalomtörténete, még inkább a 20. század lélektana Tóth László számára olyan „nyersanyag”, melyből az „emlékezet teremtése” hozza létre a művet, „a lényünk szerinti lét világra segítését”. Portréi, a maga választotta szereplők függetlenek attól, hogy milyen helyet kaptak irodalomtudományunk „mai forgalmistáitól és kocsivezetőitől”: egy kivételével valamennyien a barátai vagy személyes ismerősei voltak, így, úgy, amúgy segítették, erősítették, kiegészítették egymást, műveiken és személyükön keresztül formálódott, hasonlóvá lett „arcuk”, „sorsuk” és „küldetésük”.

Az arcképek-önarcképek között a nagy kivétel – mely végül is nem kivétel – az Mester, az a **Weöres Sándor**, akinek az életműve a „gyökérből az isteni égbe” nőtt, elindulva és elevenné válva benne mindaz, ami „megállt az ősidőben”. Az abszolút erkölcsi világrendet kiteljesítő költőóriás személyisége, költészete és szellemi világa alapvetően határozta meg Tóth László gondolkodását, azt a tényt, hogy a Weöres Sándor-i benső végtelen szabaddá teszi az embert: nincsen én és nincsen világ, mert minden Egy, ezért bátran engedjük átfolyni magunkon a mindenséget és legyünk egygyé az időtlenséggel. Weöres műve „a mérettelen Istennek teremtésével közös ütemű”, általa, az ő univerzális költészete által lett végtelenül gazdaggá a nyelvünk és képzeletvilágunk, „általa lélegzünk magyarul”, ahogyan ő, Weöres mondta Petőfi Sándorral kapcsolatban.

A spirituális iránti fogékonyságot, a magabiztosságot és az őszinteséget, a szociográfiai pontosságot, a lélektani hitelességet, az állandóság és a változás kettősségét, harmóniába simuló diszharmóniáját

(„nem a világ diszharmonikus, csak az ember”), a polgári és keresztény értékek jelentőségét „leste el” Tóth László **Thurzó Gábortól**, akivel Dúdor István ismertette meg 1971-ben, Szabó Gyula budapesti kiállításának idején, s amelyből évekre szóló barátság lett. Thurzótól tanulta azt is, hogy az írónak egyedül a mesterségét, az irodalmat illik komolyan vennie – a művével, saját magával szemben pedig akkor jár el helyesen, ha megtartja a tisztes távolságot. „...bűnös voltam, ártatlan voltam, ember voltam, amikor és ahogy lehetett. [...] Igyekeztem megfelelni a kötelességemnek, amit magam róttam magamra, és amit a világ, a kor rótt rám, valamennyiünkre, hívőkre és hitetlenekre” – Thurzó Gábor e szavait teszi Tóth László az íróról készült *futama* mottójává, rögzítve, hogy ezt látta nála, ezt tanulta tőle, s ezt tartja érvényesnek és követendőnek saját magára is... A magyar irodalom örökifjú faunjától, az állandó változás és megújulás költőjétől, **Somlyó Györgytől** írónk a sokirányú érdeklődés fontosságát kapta, az egészet átfogni készülő és kívánó gondolkodásmódot, a szokványostól eltérőnek a kutatását, azt, hogy „modernnek kell lenni mindenestül”, megélve ezáltal az identitás modern drámáját. Somlyó hatására – is – született meg Tóth László versregénytrilógiája (*Istentelen színjáték; Ötödik emelet, avagy az éden bugyrai; A vetkőzés, avagy változatok a teremtésre*), elhagyva előző, túlretorizált, felülstilizált, pátosztól duzzadó verseszményeit, hogy helyette a köznyelv dísztelenségével, a narráció eszköztelenségével, az iróniával, a groteszkkal, az abszurdal telítse líráját. S mindezt azért, hogy a vers, a művészet végül a költő hatodik érzékévé váljon, „a világ- és önérzékelés nélkülözhetetlen elemévé, melynek hiánya adott esetben a pusztulását is okozhatja”.

Aki nem talál nyelvet írásaihoz, az nem *író*, csak *irodalmár* – ezt üzeni költőnknek **Mészöly Miklós** életműve. Az a 20. századi magyar író, az a Mészöly Miklós, aki a világ tágasságát a maga középpontjába helyezte, mégpedig egy olyan, maga teremtette nyelvel, amely végső soron megírta őt, Mészölyt és az ő műveit, átrajzolva – Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Pilinszky János és társaik után – a 20. századi magyar irodalom mintázatát. Mészöly Miklós műve Tóth szerint olyan magaslat, ahonnan mindent belátni, s amelyet mindenhol befoghat a szem: így válik mindannyiunk számára tájékozódási és igazodási ponttá. Költőnkre Mészöly férfias prózája a megvilágosodás erejével hatott: eme új szövegformálás, új észjárás, új eszmélet hatása alatt – is – alakult saját költészete, lelki higiénája: „Olyan ő, aki ahhoz kell, hogy az lehessenek, akinek voltaképpen lennem adatik; az intonáció a zenéhez, amely én vagyok” – írja Tóth. Mészöly az emberi és nemzeti értékek teljessége, hazája a Kárpát-medence, akinek művében a történelem jelenné lesz, a jelen pedig történelemmé, s őt olvasva az ő tartása már a mi tartásunk is. „Hogy ne felejtjük el, kik vagyunk, kevesen tettek annyit, mint ő” – idézi költőnk Szőrényi Lászlót.

Kormos István „a mítoszok, az ősi (népi) hiedelemvilág, a legendák felől érkezett a magyar költészetbe”, aki életében a görög sorstragédiák és antik komédiák erőterében élt, s alakja is, költészete is legendássá növekedett és legendák forrásává vált. Költészete felnőttet, gyereket tanít beszélni; világunkat, önmagunkat tanuljuk belőle: mélységekbe visz és felemel. „Vallom, hozzá járok még ma is iskolába nyelvleckéket venni, akinek (...) legnagyobb hatású *nyelvtanáraink* mellett tudom a helyét” – mondja írónk Kormos Istvánról, akit nem bír elképzelni máig sem halottnak, s ez már így is marad, hiszen elképzelni is lehetetlen, hogy mindez akár a halála után is megváltozhatna.

Az egyetemes kultúra-eszmény védelmezőjét, a harmóniát, az összhangot, az alámerült Atlantisz őrzőjét, a kultúra, benne a magyar és a világzene strázsáloját tisztelte-tiszteli **Fodor Andrásban** Tóth László. Abban a Fodor Andrásban, akinek a betűk voltak a hangjegyei, a szavak adták a dallamait és a versek a kész partitúrákat. S aki számára a revka-

lauzi szerep, a mindhalálig nyitva maradás, a működés több volt, mint a lét: a barátság volt az első szentség, a közösség pedig az egyetlen védekezés a világ támadásai és nyomása ellen. S mindezt egy olyan milióben, egy olyan kétarcú világban mondta és cselekedte, mely őt hamis módon leértékelte, s amelyben végül az irodalmi közéletben és a kritikában az irodalom feletti *érték* helyét az irodalomalatti *érdek* vette át. Halálával „a teljességről, melynek megragadására, egyben tartására ő még kísérletet tett (tehetett) le kell(ett) már mondanunk”... Költőként, szerkesztőként, emberként is sokat merített Tóth László **Ozsvald Árpád**ból; elsősorban a csendes szerénységet, mondván, az ember törekedjen rá, hogy mindig legyen mire szerénynek lennie. Írónk úgy látja, Ozsvald költészete hiteles lírai életmű: mítoszteremtő valóságérzékelése, a valóság, a világ átmitizálása, beemelése az időtlenbe, illetve „poétikai, vers- és nyelvszemléleti, vers- és nyelvkezelési törekvései lépést tartottak kora magyar lírafejlődésével”, s az 1960-as évektől költészetét egyfajta harmóniavágy uralja, a diszharmoniókat új összhangzásokba rendezve: ilyen volt verseinek többszólamúsága és időtlensége, ami ugyanakkor szűkebb-tágabb világától sem tette függetlenné. 1989 után viszont egyrészt a kritika érték- és funkciózavara, másrészt visszahúzódása kissé háttérbe szorította munkásságát. Halála után (2003) pedig nagyot fordult a világ, „változásai félelmet keltő irányba mutatnak” (Szeberényi Zoltán).

Hervay Gizella, a három hazában hontalan, görög tragédiákból közénk érkező, a lét rejtett értelmét és végső titkait vitáival és hallgatásaival kereső költő sorsa és lírája azt tanította meg barátjával, a Hervaival „egysorsú” Tóth Lászlóval – és velünk –, hogy a kisebbségi sors az egész magyarság létkérdése, s a költőben megtestesült létdrámának, a pokoljárásnak, a tragikus heroizmusnak, illetve eszméletnek, versei magasízzásának, gyémántkeménységének, léten-túli igazságainak (*Zuhanások*, *Kettészelt madár*, *Száműzött szivárvány*, *Lódenkabát Keleteurópa szegén*) bennünk kellene kiteljesednie. Hiszen e botrányosan rövid élet művei már a természet részei, ugyanúgy hozzátartoznak a világhoz, mint a füvek, a fák, a kősziklák; még akkor is, ha tudjuk: „minden kimondott szóval a csend nő egyre bennünk”. S ami még elviselhetetlenebb: „A bennünk rekedt, kimondatlan, kimondhatatlan szavaink.” **Simonffy András** nemzedéki közérzet-prózájában „a jelenné bonyolódó jövő van jelen, az a jövő, ami mégsem a miénk; lázadások és megalkuvások hálójában vergődünk: ajtót nyitottak nekünk, de mintha nem minket vártak volna, s ebből következően jelenik meg bennünk a gond: hogyan kell hát élnünk (*Lázadás reggelig*), s mitől van elemi idegenségérzésünk (*Egy remek nap*). Nemzedéki, társadalmi, történelmi tudat, e három lépcsőn mozgott Simonffy, hogy *újratemtődhesen* – még akkor is, ha a csúcs számára elérhetetlen, ha távolságérzékét is elveszítette: „Csendesen hallgatja saját lépteinek monoton roppanásait a hóban, és fél. A rezzenéstelen levegőben szikrázik a hó a Rysy nap felé simuló meredélyein, de még mindig előtte, még most is messzire tőle.”

Hornyik Miklós, akiben „lobbanékony hevület és érett bölcsesség” párosult, Tóth Lászlóval közösen adták ki Budapesten a Világszövetség című lapot, megrogzított értelmiségi volt. Munkáival egyre határokat és érdekeket sértett – „otthon” nem volt *jugoszláv*, „itthon” viszont *jugoszláv* lett. Pedig ő csupán – Mészöly Miklóshoz, Ottlik Gézához hasonlóan – a polgári és nemzeti értékek védelmezője volt, ez tette ki s erre tett föl életét: a létezésben volt érdekelt, még halálában is, akit jobb nem meghallgatni, illetve jobb elhallgattatni. Mert ki merete mondani Magyarország rohamos szellemi balkanizálódását, a tényt, hogy a magyar irodalom és szellem elherdálta belső integritását, s meg merete kérdezni, vajon Munkáival egyre „Pilinszky, Weöres vagy Ottlik melyik párt köréhez tartozna”. Hornyik szerint az írók nagy része nem azt teszi, amit tennie kellene, vagyis nem lép túl a „helyzet abszurdításán, hanem néhányuk még gerjeszti is a feszültségeket”. Interjúiban, kritikáiban, esszéiben is az

egyéni és közösségi, a helyi és az egyetemes, a hagyomány és a modernitás, a nemzeti és a nemzetet túli kettősségének gondolata lebegett előtte, hogy némileg eltüntesse a nyugat-európai „négy száz békeév hiányát idegrendszerünkől”, s enyhítsen valamit a belső széttagoltságunk miatti jövőtlenségünkön.

„Ha egyfelől – mondjam így – mi, katolikus és református magyarok, nem értjük a zsidóság sebzettségét vagy akár sértettségét, akkor nem szabad megszólalnunk. Másfelől azonban, aki nem veszi figyelembe, nem akarja érteni a mi – sajnos, hasonlóképpen elvitathatatlan – sebeinket, az ne nyilatkozzon és ne ítélkezzen a magyarság nemzeti traumáival kapcsolatban” – írta Hornyik Miklós.

A korán eltávozott **Mikola Anikó** személye, költészete a biztos viszonyítási és eligazodási pont volt és maradt költőnk számára: baráti szeretet, vonzódás, a humánus tisztasága és mélysége kötötte hozzá. Az „Isten tanítványának szegődő” Mikola Anikó a valóságon túli valóság megismerését tartotta a költészet feladatának, a megfoghatatlan mélységek és magasságok keresését, s ezáltal „az emberi létezés megrendítő tragikumát” tárta elénk magasízzású verseivel. Nélküle s néhány nemzedéktársa nélkül ő, Tóth László is egészen más ember lenne, s élete is más irányba szaladt volna – vallja. Mikola Anikó „azzal, hogy megváltatott a kései haláltól, megszabadított mindattól a gyötrelemtől is, amelyet a halála utáni másfél évtizedben tragikusan lealacsonyodott, féltő, végzetesen értékvesztett világunk zúdított volna rá”. Költőnk **Csiki László**hoz a határok fölött átnyúló közös gondok kapcsolódtak; meghatározó létélményük az emberi kiszolgáltatottság volt, amiért is a mély szakadékokkal elválasztott *érdekszövetségek* helyett *értékközösségeket* kerestek: a béke, a nyugalom és a műveltség szigeteit, a hontalanság megszüntetését, az országhatárok virtualizálását, a nagy és szerves egészhez igazítva magukat, a határok nélküli szellemi közép-európaiság jegyében. Hogy megszűnjön végre az a skizofrénia, melyet Tóth László Csiki Lászlónak ajánlott elhíresült versében így írt le: *„jöttünk külhonból mind a ketten / egyenes derékkel térdre esten / peckes léptekkel csúszva porban / hontalanul mennyben pokolban / házunk ágyunk immár ideköt minket / de hogy szakíthatnánk el onnan idegeinket / ami innen külhonnak látszik / míg ott voltunk ez volt külhon ez a másik / hol befejeznünk is nekünk kell / amit még odaát kezdtünk el.”*

A *közép* embere, de nem *közepes* ember és költő volt **Deák László** is. Érett, szikár, férfias lírája mellett egész életén át naplót írt – Tóth László helyett – és helyettünk – is megfogalmazva a 20. század második felét: hasonló életérzésüket, pofára eséseiket, iszonyaikat-viszonyaikat; a hínárszerű összefonódásokat, a kultúra nélküli, manipulált, infantilis magazinembereket, az előrejelzett *rossz* jövő megvalósulását. Deák nagyon sokunk nevében fogalmazta meg alábbi, sorsvállaló középben maradását: „Végül is számot kell vetni, hova nem tartozom: nem vagyok sem értelmiségi, sem munkás, sem paraszt származású. Nem vagyok egykor volt híres, gazdag arisztokrata sarj sem. Nem vagyok sem zsidó, sem cigány, sem kisebbségi. Szemlélet dolgaiban nem tapasztaltam családjunkban sem nagy-, sem kispolgári allűröket. Nem vagyok sem ateista, sem bigottan vallásos. Eddig végzett munkásságommal nem csatlakoztam sem a radikális avantgárdhoz, sem a merev konzervatívokhoz. Nem vagyok párttag, de nem vagyok nyugati ügynök sem. Nem vagyok kifejezetten okos, sem szép, sem ügyes. Nem vagyok gazdag, nem vagyok nyomorgó koldus. Nem vagyok idegbeteg, kábítószeres, alkoholista. Nem vagyok anarchista. Nem vagyok homoszexuális, nem vagyok mazochista, nem vagyok sadista. Nem tartozom a hatalom gyakorlóinak egyik köréhez sem, nem vagyok bennfentes társaságok dédelgetett habituéje. Nem végeztem egyetemet, sem főiskolát. Nem érzem magam vezető egyéniségnek. Nincs bennem túlságos tekintélytisztélet.” Eleve elveszett embernek vélhették őt sokan, de Tóth László mégis győztesnek mondja őt, hiszen az 1990-ben

alapított Orpheusz kiadónál húsz év alatt mintegy háromszáz könyvet adott ki, s ezzel együtt „nagyon is emberi jelleget tudott adni a sokak szerinti jellegtelenségnek, s védeni és következetesen hűnek maradni hozzá”.

A (cseh)szlovákiai magyarság azonosságtudata, integritásának erősítése s egyben a világra nyitottság, a Németh László-i minőségeszmény megtestesítője volt a szó legjobb értelmében mániás ember, **Zalabai Zsigmond** – nemzedéktársainak, a szerencsés és balszerencsés nemzedéknek legjobbjaival együtt, akik közösen kérdezték-kérdezik: történelmivé tudjuk-e, merjük-e tenni, látni, értelmezni sorsunkat, munkásságunkat. Zalabai „a lehető legjobbkor érkezett a csehszlovákiai magyar irodalomba. Az 1968-at követő posztstálinista korszakban példát mutatott rá, hogy nem adhatjuk fel szabadságigényünket, erkölcsi tartásunkat, saját irodalmi plánunkat, esztétikai igényességünket, emberi-alkotói tisztességünket”, Vörösmartyval figyelmeztetve bennünket: „*Legyen minden magyar utód / Különb ember, mint apja volt*” – természetesen a minőségre téve a hangsúlyt, a csehszlovákiai magyarság önösszeszedésére, ön- és éntudatának, ön- és világképének tágítására és erősítésére, illetve az ezeket ösztönző tudományosság kialakítására. Zalabai korai halálakor a Magyar Nemzet 2003. december 29-i számában az alábbi szöveget tette közzé:

„»A felvidéki Somorján 55 éves korában elhunyt Zalabai Zsigmond irodalomtörténész, író, az *Irodalmi Szemle* és a Madách Könyvkiadó szerkesztője, a pozsonyi Komenský Egyetem Magyar Tanszékének tanára, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Zalabai irodalomtörténészként és a szlovákiai magyarság krónikásaként is fontos műveket alkotott, és jelentős szerepe volt abban, hogy a 70-es években megújult a felvidéki irodalomtörténet-írás szemlélete. (MTI)«

Korrekt, pontos fogalmazás.

A maga műfajában tökéletes.

Akár Zalabai is írhatta volna.”

Verseivel temette el temetetlen 20. századi halottainkat az angyali jámborságú **Nagy Gáspár**, aki – Tóth Lászlóval és másokkal együtt – a szélről a középre tartva munkálkodott, határsértőként, tiltott határátlépéseket elkövetve a közép-európai odisszeában, hogy halála után „fent ministráljon Isten előtt”. Nem lázadó volt, inkább igazmondó, „csengettyű szavú” költő, aki „igazat-megvallásával – lásd Nagy Imre-verseit az 1980-as évek derekán – rendszerváltó csendes forradalmat készít elő”, s aki munkásságával egyebek mellett a közép-európai-európai népek egybetartozását, egymásra utaltságát igyekezett tematizálni. Éppen így **Sziveri János** és nemzedéke is: beszűkítettségben és gátoltságban „járkálva, ahogy a kísértetek Európa-szerte”, az 1980-as években – abszurditásig fokozott valóságérzékenységgel, mert mifelénk az élet „nem Párizs sem Bakony: vér és takony”. Sziveri „csúfondáros közérzetlírója, (poszt)modernizált vágánsköltészete, gyilkosan ironizáló villoniádái” ezt a világot tükrözik.

Végül az egyetlen élő a megboldogultak között: **Fried István**, akinek – Tóth Lászlóval azonosan – a jelenné váló múlt lett a jövője. S bizonyos értelemben mindannyiunkkal így van ez: a Kárpát-medencei népek történelmének és irodalmának a mi jelenné váló jövőnké kellene alakulnia. Hogy ne legyen inflációja a *polgár* szónak, hogy a jelvények ne takarják el a polgárt, a tudást, s „a könyvek között a föld az éggel összeérjen”.

Dióhéjban ennyit azokról a szellemi és földrajzi *határsértőkről*, akikről Tóth László az „emlékezés teremtő aktusával” beszél úgy, hogy önmagát – sőt bennünket is – beleszöjön mondandójába, mindazokat, akik „Emitt hősnek látszanak, amott bohócnak, és viszont. Miközben mi magunk vagyunk”.

TÓTH László, *Határsértők. Önarckép – másokban*, Gondolat, Budapest, 2015.